

Adomas Butrimas, *DONKALNIO IR SPIGINO MEZOLITO - NEOLITO KAPINYNAI. SENIAUSI LAIDOJIMO PAMINKLAI LIETUVOJE*, Wilno 2012, 256 ss., 115 rycin, 11 tabel w tekście.

Recenzowana praca stanowi podsumowanie wyników interdyscyplinarnych badań terenowych oraz laboratoryjnych prowadzonych na wymienionych w tytule książce stanowiskach mezolitycznych i neolitycznych Pojezierzy Birżulis i Lukštas, położonych na Wyżynie Žemajtis w zachodniej części Litwy. Poszczególne etapy prac z lat 1981-2011, jak też poprzedzające ten okres, były sukcesywnie publikowane¹. Podstawowym językiem opracowania jest litewski, ale streszczenie napisane jest w języku angielskim. Podpisy pod rycinami oraz tabelami są dwujęzyczne. Monografia składa się z kilku głównych, nienumerowanych rozdziałów z rozbudowanymi podrozdziałami. W głównej części zaznacza się podział chronologiczny na człon mezolityczny (s. 44-163) oraz neolityczny (s. 164-214). W końcowej części pracy znajduje się bibliografia (s. 215-226) oraz indeks osób (227-230) i miejscowości (231-234). Książkę zamyka wspomniane wyżej streszczenie (s. 237-254). Ryciny w postaci zdjęć, rysunków, diagramów wraz z tabelami umiejscowione są w tekście.

W części wprowadzającej Autor podkreśla wkład pracy poszczególnych badaczy i instytucji z różnych dziedzin nauki w kolejnych etapach badań i opracowań stanowisk będących przedmiotem książki, jak też informuje o miejscu przechowywania zabytków.

W pierwszym rozdziale, *Kapinyną tyrimą apžvalga* (s. 12-19), A. Butrimas nakreśla historię badań w rejonie omawianych stanowisk, którą otwiera przypadkowe odkrycie ludzkich szczątków w pobliżu rzek Rešketa i Vivryte (zachodnia część Pojezierza Birżulis) jeszcze w latach trzydziestych XX w. Autor zamieszcza oryginalne plany pochodzące z tychże badań, co ułatwia ich lokalizację (ryc. 1 i 2). Pod kierunkiem Autora w latach 1981-1986² przebadano wykopalni-

¹ Lista autorów badań i publikacji zamieszczona jest na s. 18-19.

² Badania rozpoznawcze prowadzono od 1978 r.

skowo 2 kompleksy stanowisk odkryte w północnej (Donkalis) i południowej (Spiginas) części jeziora. Były to zarazem cmentarzyska położone na wyspach, jak i punkty osadnicze o charakterze mieszkalnym i symbolicznym zlokalizowane na półwyspach. Inne stanowiska na terenie Litwy (Juodkrante, Alksnyneje, Versvai, Swentoje, Daktariska i inne) datowane są na neolit. Spiginas i Donkalis są najstarszymi cmentarzyskami z terenu Litwy. Ta część pracy zawiera także informacje o rodzaju przeprowadzonych badań (przyrodniczych, antropologicznych, archeologicznych i innych) oraz przyjętej metodyce. Są to cenne dane, pozwalają bowiem uniknąć niejasności lub nieścisłości względem zjawisk analizowanych w dalszej części książki.

Kolejny rozdział, *Donkalis ir Spigino kapinyai: geologija, geomorfologija, paleogeografia, topografija ir palinologija* (s. 20–37), jest syntezą wyników badań, skoncentrowaną na omówieniu krajobrazu, poziomu wód w jeziorze oraz zaplecza gospodarczego w okresach odpowiadających powstaniu struktur osadniczych. Przypada to na środkowy i późny mezolit (okres późnoborealny i wczesnoatlantycki) oraz późny neolit (okres subborealny). Autor wskazuje także obecność wychodni krzemieni eksploatowanych i przetwarzanych w pobliskich pracowniach w epoce kamienia. Rozdział opatrzony jest bogatym materiałem ilustracyjnym w postaci przekrojów, planów topograficznych oraz zdjęć lotniczych stanowisk, jak i diagramów z graficzną interpretacją zmian poziomu wody w jeziorze Biržulis³.

W rozdziale *Mezolito ir neolito gyventojų dieta ir išgyvenimo būdai* (s. 38–43) szczegółowo charakteryzowana jest dieta stosowana przez społeczności mezolityczne i neolityczne. Interpretacje oparte są na badaniach izotopowych, palinologicznych, archeozoologicznych oraz archeologicznych, jak też rekonstrukcji środowiska pod kątem dostępności i zasobności wód jeziora oraz obszarów lądowych. Wyniki badań zamieszczone w tym rozdziale wskazują, że w mezolicie największe znaczenie miała dieta rybna, choć polowanie także odgrywało istotną rolę, co sugeruje obecność zawieszek z zębów zwierzęcych w grobach⁴ oraz kości tychże zwierząt w obozowiskach. W neolicie natomiast zmniejszyło się znaczenie gospodarki łowieckiej, pomimo panujących wówczas znakomitych warunków do rybołówstwa, na korzyść diety wykorzystującej hodowlane zwierzęta i rośliny. Jest to sytuacja odmienna od panującej na stanowiskach w Zvejniekach i Plinkaigalis, gdzie ryby stanowiły istotny składnik diety także w środkowym i późnym neolicie⁵. Na podstawie zmian paleopatologicznych sugerujących okresowe niedożywienie, obserwowane na podstawie tzw. linii Harrisa u każdego osobnika pochowanego w Donkalis i Spiginas, Autor wnioskuje, że warunki żywieniowe w tym rejonie okresowo były niewystarczające. Imponujący jest szeroki zakres wykorzystanych metod badawczych, skutkujących wyczerpującym scharakteryzowaniem zagadnienia.

Kolejny rozdział, *Mezolito kapai* (s. 44–135), podzielony jest na 7 podrozdziałów. W pierwszym – *Kapų aprašymas* (s. 45–82) – Autor opisuje szczegółowo mezolityczne groby w Donkalis (nry 2–6). Pochowano tam łącznie 8 osób, zarazem w grobach pojedynczych, jak i podwójnych (nry 2–3 i 5). Były to 3 kobiety, 3 mężczyzn i 2 dzieci. Niektórym towarzyszyły bogate dary grobowe w postaci zawieszek z zębów zwierzęcych czy wytworów krzemiennych, inne pozbawione były wyposażenia. A. Butrimas zaznacza, że nie wszystkie groby były datowane radiowęglowo (nr 5). Spośród tych, które posiadały takie daty, w jednym wypadku w Donkalis wynik odbiegał od

³ W legendzie do ryc. 10 w języku angielskim zastosowano zamiast „mid-dryas” i „late-dryas” zapis „mid-trias” i „late-trias”, podczas gdy poprawnie opisano „early dryas” (s. 31). Trias, jak wiadomo, jest najstarszym okresem mezozoiku.

⁴ Według niektórych badaczy obecność zawieszek z zębów zwierzęcych w grobach nie dowodzi jednoznacznie, że gatunki zwierząt, z których ozdoby były wykonane, stanowiły istotny składnik diety, por. np. G. Erikson, *Norm and difference: Stone Age dietary practice in the Baltic region*, Stockholm 2003, s. 7.

⁵ G. Ericsson, *Stable isotope analysis of human and fauna remains from Zvejnieki, [w:] Back to the origin. New research in the Mesolithic-Neolithic Zvejnieki cemetery and environment, northern Latvia*, L. Larsson, I. Zagorska red., Acta Archaeologica Lundensia, t. 52: 2006, Stockholm, s. 182–215.

pozostałych (grób nr 3)⁶, podobnie jak na cmentarzysku w Spiginas, gdzie grób kobiety (nr 1) jest wyraźnie młodszy (4050–3500 BC)⁷. Autor uważa, że takiej chronologii przeczy wyposażenie grobowe, wskazujące wyraźnie na mezolit. Dwa pozostałe groby z cmentarzyska w Spiginas, zawierały szczątki kobiet, z czego w jednym odnotowano zawieszki z zębów zwierzęcych uważane za męski atrybut oraz 2 grociki krzemienne. Autor opisuje też szczątki pochodzące z grobów zaburzonych, gdzie odkryto fragmentarycznie zachowane szkielety 4 mężczyzn, 1 kobiety i 1 dziecka, oraz z sąsiedniego stanowiska w Rešketa, z którego większość materiałów zaginęło podczas II wojny światowej.

W kolejnym podrozdziale, *Mezolitā kapai – sudētinē ritualinio komplekso dalis* (s. 83–86), A. Butrimas opisuje cmentarzyska w Donkalnis i Spiginas jako istotną część większego kompleksu rytualnego łącznie z sąsiadującymi obozowiskami mezolitycznymi położonymi na półwyspach. Analizuje tu symboliczne elementy pochówków mezolitycznych (ochrę, zawieszki z zębów zwierzęcych, materiały krzemienne) oraz neolitycznych (ceramikę, paleniska ofiarne ulokowane na krawędzi osadniczych obiektów neolitycznych). Zagadnienia te rozwija w części *Ochros, dēms, duobēs, simbolinis židynys* (s. 87–88), koncentrując się na symbolice jam „ofiarnych”, palenisk i ochry. Sugeruje, że jamy te, wypełnione ochrą i kośćmi zwierzęcymi, zlokalizowane na cmentarzyskach, ale i w częściach osadniczych, są pozostałościami rytuałów pogrzebowych (uczty). Wzmiankuje, że na innych stanowiskach z tego okresu obiekty takie pełniły najpierw funkcje rytualne, a następnie grobowe. Rozdział opatrzony jest planem przedstawiającym układ grobów względem jam ofiarnych i innych obiektów w Donkalnis (ryc. 49), jednak bez wskazania podziału chronologicznego dla wszystkich prezentowanych tam struktur.

W kolejnym podrozdziale, *Kapū chronologija* (s. 89–90), podano usystematyzowane informacje dotyczące chronologii grobów mezolitycznych. Autor wyodrębnia tu dwa główne okresy, wskazując daty zawierające się między końcem wczesnego i późnego mezolitu, 7–6 tys. BC, co porównuje do dat z cmentarzysk w Zvejniekach i Olenim Ostrowie, ale uważa za starsze od Vedbaeck czy Skateholm I, II. Zwrócić należy uwagę, że w tabeli chronologicznej (s. 92) występują daty oscylujące także wokół 6–5 tysiąclecia (s. 88) oraz młodsze.

W następnym podrozdziale, *Fizinēs antropologijos tyrimai: kraniometrija, paleopatologija, genetika* (s. 91–106), A. Butrimas zestawia wyniki badań antropologicznych, kraniometrycznych, paleopatologicznych. Wykazuje średni wzrost społeczności Donkalnis i Spiginas. W mezolocie jest to 158–167,5 cm dla mężczyzn i 155,2 cm dla kobiet; w neolicie mężczyźni byli wyżsi⁸. Zamieszczono też liczne tabele porównawcze danych kraniometrycznych z Donkalnis i Spiginas, jak i z innych cmentarzysk europejskich (z Polski, Niemiec, Rosji, Ukrainy, Portugalii, Francji). Na ich podstawie, z uwzględnieniem aspektów chronologicznych i kulturowych, Autor wnioskuje o podobieństwach między społecznościami Donkalnis i Spiginas a osobnikami pochowanymi na cmentarzyskach w Szwecji (Skateholm) oraz w Niemczech (Ofnet). Wzmiankując o neolicie, związanym z migracjami ludności kultury ceramiki sznurowej („nośnikami języka i kul-

⁶ Daty z grobu określanego przez Autora jako „podwójny” są rozbieżne o ponad 1000 lat (grób nr 2 to: 6377–6221 BC, a nr 3: 4706–4552 BC). Sugeruje On, że zmarli pochowani byli równocześnie lub w niewielkim odstępnie czasowym od siebie, natomiast zaburzona data z grobu kobiecego (nr 3) wynika z zastosowania substancji chemicznej służącej do wzmocnienia kości, z której pobrano próbkę (s. 55).

⁷ W streszczeniu A. Butrimas błędnie oznacza datę 5020 +/- 200 jako BC (s. 240), podczas gdy w tekście i tabeli chronologicznej jest to data BP (por. tabela 2).

⁸ Podobne dane wykazano dla cmentarzyska w Zvejniekach, gdzie pochowani mężczyźni osiągnęli wzrost średnio 163–167 cm, natomiast kobiety 152–154 cm; G. G e r t h a r d s, *The stature and some aspects of physical development of the Zvejnieki sample*, [w:] *Back to the origin. New research in the Mesolithic-Neolithic Zvejnieki cemetery and environment, northern Latvia*, L. Larsson, I. Zagorska red., Acta Archaeologica Lundensia, t. 52: 2006, Stockholm, s. 115–132.

tury indoeuropejskiej”), podkreśla brak ciągłości genetycznej z mezolitem (s. 100)⁹. Najczęściej występującymi zmianami paleopatologicznymi zaobserwowanymi u osobników pochowanych w Donkalnis i Spiginas były, poza wspomnianymi już liniami Harrisa, także próchnica i ślady urazów mechanicznych – tzw. obronnych (złamań, pęknięć kości długich), jak też przypuszczalnie skalpowania (osteoporoza na kościach czaszki, grób nr 4 w Donkalnis), które w mezolocie było stosowane, na co wskazują dane także z innych cmentarzysk europejskich (Skateholm, Vedbaeck; s. 104). Wszystkie wspomniane zmiany patologiczne są dobrze zilustrowane, ale kilka fotografii nie zawiera informacji, z których grobów pochodzą poszczególne kości (ryc. 54–56).

W podrozdziale *Mezolito bendruomenių socialinė organizacija: laidosenos duomenys* (s. 107–110) Autor koncentruje się na relacji cmentarzysk z zamieszkiwanymi w tym okresie obozowiskami. Oddzielenie zbiornikiem wodnym części mieszkalnej położonej na półwyspie od cmentarzyska ulokowanego na wyspie uważa za symbol odrębności świata zmarłych od żywych (s. 108). Jest to także reguła dla wielu stanowisk późnomezolitycznych¹⁰, do czego Autor nawiązuje, analizując układ przestrzenny cmentarzysk: Oleni Ostrov, Zvejnieki i Kreči. Ubytki kości u niektórych osobników (grób nr 4 w Donkalnis) oraz oddalenie grobów od strefy mieszkalnej A. Butrimas stara się wyjaśnić swoistymi zabiegami związanymi z lękiem przed zmarłymi¹¹.

W podrozdziale dotyczącym rytuałów pogrzebowych, *Įkapių ir kai kurių ritualų bruožų analizė* (s. 111–135), Autor skupia uwagę na darach grobowych i ich interpretacji, wśród których istotną rolę odgrywają zawieszki z zębów zwierzęcych (łącznie odkryto 193 egzemplarze w 4 grobach mezolitycznych). Opisuje On niezwykle ułożenie omawianych zawieszek nie tylko na piersi, sugerujące, że służyły jako naszyjnik, ale także w układzie świadczącym o naszywaniu ich na ubranie, jak w grobie nr 3 – na nakrycie głowy, nogawki, rękawy, co w książce zostało w interesujący sposób zrekonstruowane (ryc. 60, 64–66). Ułożenie zawieszek na oczach, uszach, ustach ma – zdaniem Autora – wyraz symboliczny. Na podstawie charakterystycznych elementów obrządku pogrzebowego A. Butrimas stara się przypisać funkcje poszczególnym członkom społeczności pogrzebanym na cmentarzysku. Osobnika z podwójnego grobu w Donkalnis (nr 2–3) uznaje za rodzaj szamana, w którego grobie przypuszczalnie „symbolicznie” pochowano kobietę (nr 3). Osobnika z grobu nr 4 uznaje za wojownika lub myśliwego ze względu na wyposażenie i liczne urazy mechaniczne kości (s. 127).

Interesująca, wyczerpująca i dobrze zilustrowana jest część monografii dotycząca technik wykonania zawieszek z otworami, jak też z wyrzeźbioną dookólną wnęką (ryc. 67–74). W niektórych grobach obserwuje się przewagę zębów pochodzących od określonych gatunków zwierząt, co jest znakomicie zaprezentowane na wykresach (s. 129). Jest też zgodne z dominacją kości poszczególnych gatunków w otaczających cmentarzyska obozowiskach. Zdaniem Autora zawieszki z zębów symbolizują zwycięstwo i mogły pełnić także funkcję ochronną (s. 130). Na podstawie obecności takich zawieszek wraz z grocikiem krzemienym w jednym z grobów dziecięcych (nr 5) Autor uznaje, że był to chłopiec – przyszły myśliwy, podczas gdy jeden z kobiecych grobów w Spiginas (nr 4) wyposażony był w bardzo zbliżony sposób¹². Zawieszki z zębów

⁹ Por. też: G. Časnyš, A. Butrimas, *Reinventing Mesolithic skulls in Lithuania: Donkalnis and Spiginas sites*, „Acta Medica Lituanica”, t. 16: 2009, s. 1–8.

¹⁰ L. Larsson, *Land, water and symbolic aspects of the Mesolithic in southern Scandinavia*, „Before Farming”, t. 4: 2003, z. 3, s. 1–13.

¹¹ Autor nie wyjaśnia sposobu pozbawiania zmarłego kości (obecności śladów ich odcinania), a takie zabiegi są dokumentowane na stanowiskach mezolitycznych; por. np. J. Orschiedt, *The head burials from Ofnet cave: an example of warlike conflict in the Mesolithic*, [w:] *Warfare, violence and slavery in Prehistory*, M. Parker Pearson, N. Thorpe red., Oxford 2005, por. np. ryc. 2.

¹² Autor nie wspominał w tekście o przeprowadzeniu niezbędnych w sytuacji określenia płci u dzieci badań genetycznych. Przykładowo, badania genetyczne szkieletu dziecka (noworodka) pochowanego

oraz stosowanie ochry są najbardziej charakterystycznymi elementami wyposażenia grobowego w mezolocie Europy. Powszechnie występują też na stanowiskach o zbliżonym datowaniu w innych części świata (np. w Australii; por. ryc. 57).

Ostatni rozdział odnoszący się do grobów mezolitycznych, *Biržulio ežervietės mezolito kapai Baltijos jūros regiono kontekste* (s. 136–163), także podzielony jest na 3 podrozdziały. Autor zestawia w nich poruszane wyżej zagadnienia na szerszym tle kulturowo-chronologicznym. W pierwszym podrozdziale, zatytułowanym *Kapinynų pobūdis Ir kapų vietos parinkimas. Ar bijota mirusiųjų* (s. 139–146), analizuje ponownie położenie cmentarzysk względem części osadniczej, jak i symboliczne „unieszkodliwianie” zmarłych, wykazując analogie do innych cmentarzysk europejskich (Skateholm, Vedbaeck, Bottendorf, Perkunowo; s. 143). Zwraca uwagę na wielopokoleniowość cmentarzysk, na których chowano zmarłych przez tysiące lat (Zvejnieki – 160 pochówków; Oleni Ostrov – 175; s. 139)¹³. Uważa, że wyspy Donkalnis i Spiginas były użytkowane w tym celu zaledwie przez 800 lat, nie uwzględniając młodszych dat¹⁴. W tej części A. Butrimas opisuje pozostałości zabiegów rytualnych w postaci niewielkich jam wypełnianych ochrą i kośćmi, palenisk ze śladami ochry czy zaobserwowane w niektórych grobach swoiste praktyki, jak Donkalnis 2, 3, gdzie znaleziono przy nogach zmarłych kopiec uformowany z kamieni.

W podrozdziale *Laidijimo ritualo atkūrimo bandymai: nuo mirties momento iki galutinio kapo įrengimo* (s. 147–160) Autor omawia cechy obrządku pogrzebowego wraz z próbą odtworzenia ubioru oraz postdepozycyjnych zabiegów symbolicznych stosowanych przez społeczności mezolityczne w tym regionie (odcinanie głowy, dokładanie zmarłych do grobu). Na podstawie diagramu na s. 160 analizuje ułożenie ciała zmarłych w grobach, przeważnie na plecach, poza tym także z podkurczonymi nogami oraz w pozycji półsiedzącej (grób nr 2 w Donkalnis). A. Butrimas zwraca uwagę, że na omawianych stanowiskach nie odnotowano wtórnych pochówków.

W części *Baltijos regiono mezolito kapinynų chronologija, kultūrinė priklausomybė* (s. 161–163), Autor zestawia chronologiczną i kulturową przynależność stanowisk mezolitycznych położonych w basenie Morza Bałtyckiego. Zwraca uwagę na najstarsze dotychczas zlokalizowane w tym rejonie stanowiska, położone na Gotlandii oraz w Zvejniekach (II) na Łotwie. Uzyskane dla nich niekalibrowane daty przekraczają 7 tys. BC, ale jak wskazuje A. Butrimas, znaczna rozpiętość chronologiczna oraz nieliczna seria dat najstarszych sugeruje, że cmentarzyska w Donkalnis i Spiginas funkcjonowały wcześniej niż większość wyżej wymienionych. Podkreśla także równoczesowość litewskich cmentarzysk z jednymi z najstarszych grobów z Oleni Ostrowa. W odniesieniu do stanowisk skandynawskich (Skateholm, Vedbaeck) wskazuje nawiązania kulturowe do kongemosienu (s. 163). Serie dat radiowęglowych uzyskane dla północnych stanowisk w dużej mierze przypadają na okres związany także z osadnictwem kultury Ertebölle. Cmentarzyska litewskie i łotewskie objęte są zasięgiem kultur kundajskiej i niemeńskiej.

Dalsza część książki poświęcona jest okresowi neolitu – *Vakarų Lietuvos vėlyvojo neolito kapai* (s. 164–214). Wprowadzając czytelnika w temat *Kapų radimvietės* (s. 165–168), Autor nakreśla zasięg chronologiczny i terytorialny poszczególnych jednostek kulturowych na terenie Litwy oraz na sąsiednich obszarach. Koncentruje się szczególnie na stanowiskach związanych z osadnictwem późnoneolitycznej kultury ceramiki sznurowej (ryc. 84).

na paleolitycznym (magdalenkim) stanowisku w Wilczycach, wyposażonego także w zawieszki z zębów zwierzęcych (lisa polarnego), wykazały, że była to dziewczynka; por. J. D. Irish, B. Bratlund, R. Schild, E. Kolstrup, H. Królik, D. Mańka, T. Boroń, *A late Magdalenian perinatal human skeleton from Wilczyce, Poland*, „Journal of Human Evolution”, t. 55: 2008, s. 736–740.

¹³ I. Zagorska, *Radiocarbon chronology of the Zvejnieki burials, [w:] Back to the origin. New research in the Mesolithic-Neolithic Zvejnieki cemetery and environment, northern Latvia*, L. Larsson, I. Zagorska red., Acta Archaeologica Lundensia, t. 52: 2006, Stockholm, s. 91–113.

¹⁴ Zakres ten został określony na podstawie próby dziesięciu osobników. Brakuje jednak informacji, które spośród kilkunastu grobów były brane pod uwagę.

Wskazane stanowiska są szczegółowo omawiane w kolejnym rozdziale – *Kapų aprašymas* (s. 169–194). W Donkalnis odnotowano trzy groby przypisane do tego okresu, z czego w odniesieniu do dwóch (nr 6 i 7) brak jest dat radiowęglowych¹⁵, a na neolit wskazują cechy obrządku pogrzebowego i wyposażenie. Dwa groby w Spiginas wpisują się w ramy chronologiczne kultury ceramiki sznurowej (s. 171). Liczba pochówków jest mniejsza niż w przypadku mezolitu. Zwraca uwagę wyposażenie grobowe jednego ze zmarłych (grób nr 7 w Donkalnis) w amulet z zębów niedźwiedzia, co w neolicie w tym rejonie było powszechne, w przeciwieństwie do mezolitu, gdzie stosowano zawieszki z zębów innych gatunków zwierząt¹⁶. W pozostałych grobach neolitycznych z terenu Litwy i sąsiednich obszarów (Plinkaigalis, Versvai, Alksnyne, Kalniskiai, Alksnyne, Meskos Galva, Juodkrante, Rasyte, Kurmaiciai, Sakyna, Gyvakarai, Lankupiai, Pastuva, Grinkiskis) także odnotowano zawieszki z zębów zwierzęcych oraz topory kamienne, ceramikę, ozdoby z bursztynów czy materiały krzemienne. Ślady użytkowania ochry również są czytelne, choć występują rzadziej niż w grobach mezolitycznych. Opisom towarzyszą fotografie i rysunki pochówków. Tekst wzbogacony jest licznymi diagramami, wykresami i tabelami ilustrującymi ułożenie ciała zmarłych względem kierunków świata, ich płeć i wiek, oraz graficzne zestawienia cech ceramiki, z naciskiem na rodzaje ornamentu (s. 169–189).

W dalszej części rozdziału A. Butrimas omawia dane uzyskane z badań osad w Donkalnis. Z warstwy kulturowej pozyskano liczne fragmenty ceramiki, zabytki krzemienne, zęby zwierzęce i zawieszki z nich wykonane, jak też fragmenty kości zwierzęcych. Na cmentarzysku Donkalnis poza grobami znajdowały się także inne obiekty związane z „rytuałami pogrzebowymi”. Największy spośród nich stanowi pozostałość dużego paleniska użytkowanego od neolitu po epokę brązu. Zdaniem Autora o jego „ceremonialnym” charakterze świadczą spalone naczynia, potłuczone kamienie składające się na okrąg oraz dołki posłupowe. Obiekt ten wyróżnia się wśród innych, odkrywanych w częściach osadniczych zarówno rozmiarami, jak i elementami konstrukcyjnymi. Według zamieszczonego planu cmentarzyska (s. 84), w pobliżu tej konstrukcji, jak i innych obiektów związanych z osadnictwem neolitycznym, znajduje się szereg jam, będących „pozostałością uczt pogrzebowych”. Interpretacje tego „kompleksu rytualnego” są bardzo wszechstronne. A. Butrimas ucieka się w nich do różnicowanych rozwiązań, nawiązując także do zagadnień etymologicznych (s. 193)¹⁷.

W kolejnym podrozdziale, *Įkapės, laidosenos ypatumai* (s. 195–202), Autor uwydatnia rolę materiałów krzemianych i kamiennych jako głównych darów w grobach późnoneolitycznych. Są wśród nich charakterystyczne siekiery, trójkątne grociki krzemienne, jak i wiórowce. Poza nimi, w grobach oraz w ich pobliżu, znaleziono zawieszki z zębów zwierzęcych i inne przedmioty typowe przede wszystkim dla kultury ceramiki sznurowej, ale także kultury niemeńskiej. Tabele zbiorcze zawierają zestawione cechy wszystkich pochówków wspomnianych w tekście, zarazem mezolitycznych, jak i neolitycznych pod kątem ułożenia szkieletu, obecności ochry i rodzaju wyposażenia grobowego (tabele 8 i 9)¹⁸. Uwzględnione są w niej nie tylko cmentarzyska w Spiginas i Donkalnis, ale wszystkie sąsiednie wzmiankowane wcześniej w tekście. Poza tabelami zamieszczone są tu także rysunki wytworów krzemianych pochodzących z grobów i warstwy

¹⁵ Grób nr 6 w streszczeniu został opisany jako mezolityczny (s. 243), natomiast w głównej części książki zaklasyfikowano go do neolitu. Jak wspomniano wyżej, nie posiada dat radiowęglowych.

¹⁶ L. Lougas *Animals as subsistence and bones as raw material for settlers of prehistoric Zvejnieki, [w:] Back to the origin. New research in the Mesolithic-Neolithic Zvejnieki cemetery and environment, northern Latvia*, L. Larsson, I. Zagorska red., Acta Archaeologica Lundensia, t. 52: 2006, Stockholm, s. 88–89.

¹⁷ Zaznacza, że słowo „donkalnis” oznacza: „wzgórze w wodzie”. W jego pobliżu znajduje się inne, będące miejscem kultu jeszcze w XVII w., o nazwie „alkakalnis”, co znaczy dosłownie „wzgórze ofiarne” (s. 193).

¹⁸ W tabeli wyraźnie widoczne są różnice między pochówkami mezolitycznymi a neolitycznymi. Zaskakuje fakt braku w wyposażeniu grobów neolitycznych z Donkanis i Spiginas ceramiki, co jest w tym czasie powszechne, zwłaszcza jeśli chodzi o kulturę ceramiki sznurowej; por. np. P. Włodarczak, *Kultura ceramiki sznurowej na Wyżynie Małopolskiej*, Kraków 2006.

kulturowej. Brakuje jednak w podpisach pod rycinami bardziej szczegółowych informacji odnoszących się do lokalizacji tychże zabytków.

Podrozdział o późnoneolitycznych grobach litewskich na tle regionu wschodniobałtyckiego, *Vėlyvojo neolito Vakarų Lietuvos kapų chronologija* (s. 203–206), stanowi zestawienie omawianych wyżej cmentarzysk pod kątem chronologicznym i kulturowym. Na podstawie cech antropologicznych (kraniometrycznych), wyposażenia grobowego, ceramiki oraz dat radiowęglowych, Autor łączy niektóre pochówki ze Spiginas z wczesną fazą kultury ceramiki sznurowej, a z Donkalnis z późną fazą (kulturą rzucewską). Zgodnie z mapą ukazującą rozmieszczenie poszczególnych ugrupowań kultury ceramiki sznurowej (kultury fatjanowo, środkowo-dnieprzńskiej, rzucewskiej) zamieszczoną na s. 205, omawiany obszar w późnym neolicie znajdował się w strefie wpływów kultury rzucewskiej.

W końcowym rozdziale, *Vakarų Lietuvos vėlyvojo neolito kapų, gyvenviečių ir keramikos chronologijos lyginamoji analizė* (s. 207–210), Autor dokonuje analizy porównawczej późnoneolitycznych grobów zachodniej Litwy pod kątem przestrzennym i chronologicznym. Zestawione są tu daty radiowęglowe uzyskane z różnych źródeł (ryc. 113). Wynika z nich, że daty pochodzące z materiałów organicznych zawartych w ceramice są najstarsze, a pozostałe, pozyskane z warstwy kulturowej, z grobów litewskich i łotewskich, mają szerokie spektrum i są młodsze. Na tej podstawie Autor wyznacza dwie grupy chronologiczne, sugerujące, że na Litwie i Łotwie daty dla kultury ceramiki sznurowej byłyby jednymi z najstarszych (s. 201–202). Jak sam Autor podkreśla, tak wczesne daty dla kultury ceramiki sznurowej (od 3862–3430 BC) wydają się wątpliwe. Z pewnością jednak z ludnością tej kultury można łączyć omawiane groby.

Recenzowana książka jest syntezą, uwzględniającą wyniki wszystkich analiz przeprowadzonych w czasie badań na stanowiskach Spiginas i Donkalnis, położonych na pojezierzu Birżulis w zachodniej Litwie. Ukazuje wspaniale zorganizowaną współpracę wielu nauk i wyczerpujące interpretacje Autora, poparte szerokim tłem kulturowym i przestrzennym. Znakomicie przygotowane streszczenie w języku angielskim oraz dwujęzyczne podpisy pod tabelami i rycinami, jak też przystępny i interesujący sposób przekazania danych i ich interpretacji, z licznymi graficznymi rekonstrukcjami, niewątpliwie wpłynę na pozyskanie szerokiego grona odbiorców. Uważam, że praca w całości powinna zostać wydana w języku angielskim, ze względu na jej znaczącą wartość poznawczą i szerokie spojrzenie na poruszane problemy.

Na zakończenie warto wspomnieć, że najnowsze wyniki badań cmentarzysk Donkalnis i Spiginas przedstawiono na międzynarodowej konferencji poświęconej, poruszanej w recenzowanej książce, problematyce mezolitycznych pochówków – rytuałów, symboliki i organizacji społecznej wśród wczesno-postglacjalnych ugrupowań (*Mesolithic burials – Rites, symbols and social organisation of early postglacial communities*). Odbyła się ona w dniach 18–21 października 2013 r. w Landesmuseum für Vorgeschichte Halle w Niemczech¹⁹. Konferencja miała charakter interdyscyplinarny i międzynarodowy. Wzięło w niej udział kilkudziesięciu badaczy z piętnastu krajów europejskich i dwóch północnoamerykańskich. Treści referatów były zróżnicowane tematycznie i geograficznie²⁰. A. Butrimas i M. Irena wygłosili referat zatytułowany *New data on the Donkalnis and Spiginas (West Lithuania) Mesolithic cemeteries*.

Katarzyna Kerneder-Gubała

¹⁹ Księga abstraktów z konferencji dostępna jest na stronie organizatora, natomiast publikacja wygłoszonych referatów planowana była na 2014 r.

²⁰ Trzy wystąpienia omawiały tytułową problematykę na ziemiach polskich. Z. Sulgostowska zaprezentowała najnowsze dane o mezolitycznych pochówkach (*New data concerning Mesolithic burials from Polish territory*), natomiast dwa pozostałe referaty, autorstwa W. Gumińskiego i K. Bugajskiej, dotyczyły stanowisk z terenu północno-wschodniej Polski (*How many steps to heaven? Loose human bones and secondary burials at Dudka and Szczepanki, Masuria [NE-Poland]; Exception as a rule. Diversified burial rite at Dudka and Szczepanki [Masuria, NE-Poland]*).